

Problémy vnitřní konzistence případové studie školy

Eliška Walterová¹

Úvod

V následujícím příspěvku se budeme zabývat modelem případové studie, jejímž objektem je základní škola jako celek v síti vztahů, které se promítají do jejího fungování.

Vytvoření modelu případové studie je součástí projektu *Fungování základní školy: Potenciál změny*. (Výzkumný záměr PedF UK č. 1.) Dosud byla realizovaná první etapa řešení, jejímž cílem bylo a) vyvinout a ověřit metodiku případové studie b) získat údaje o jedné škole. Tato etapa zahrnovala • vytvoření teoretického rámce a scénáře případové studie • konstrukci a ověření souboru výzkumných technik a nástrojů • realizaci pilotní případové studie v terénu na jedné mimopražské škole • zpracování a vyhodnocení dat • zpracování výzkumné zprávy (při něm se diskutovala mj. struktura formulace, způsob prezentace výsledků, jazyk a terminologie) • prezentace výzkumné zprávy na zkoumané škole za účelem získání zpětné vazby. Dále se diskutuje a koriguje metodika a výzkumné nástroje se záměrem jejich standardizace pro použití v souboru případových studií.

Příspěvek je založen na zkušenostech výzkumného týmu pracovníků ÚVRŠ PedF UK v Praze. Blíží a podrobnější informace lze nalézt v autorizované výzkumné zprávě, která je k dispozici účastníkům symposia a dalším zájemcům u autorky tohoto příspěvku (E. Walterová a spolupracovníci 2001).

Metodologické otázky případové studie školy

Vytvořit komplexní a výstižný obraz tak složitého fenoménu jako je škola a přitom respektovat autenticitu prostředí a heterogenost zdrojů a způsobů získávání dat není snadný úkol. Klíčovým metodologickým problémem je **zajištění vnitřní konzistence**, tj. soudržnosti a souladu mezi jejími komponenty i uvnitř komponentů. Jakými prostředky je zajišťována vnitřní konzistence případové studie v našem výzkumu, a to jak v jejím teoretickém rámci, tak při stanovování jejich komponentů, konstrukci výzkumných nástrojů, při získávání dat a jejich zpracování a prezentaci výsledků?

Předmět výzkumu

Rámec případové studie je vymezen jejím předmětem. Předmětem výzkumu je základní škola v konkrétních projevech charakteristických znaků kultury vzdělávací instituce (hodnot, postojů, norem a očekávání, procesů, kompetencí, způsobů chování a jednání, vlastností i aktivit lidí ve škole) a jejich promítání do fungování školy, vztahů ve škole i do vztahů okolí ke škole.

V tomto rámci byly stanoveny následující **komponenty případové studie**:

- **PASPORT ŠKOLY** jako soubor standardních znaků a charakteristik zahrnující sociostratifikační údaje, kvantitativní údaje (počty učitelů, žáků, tříd . . .) charakteristiky personálu, žákovské populace a fyzického prostředí.
- **PROFIL ŠKOLY** je vymezen nestandardními znaky a specifiky školy, k nimž patří plány rozvoje, preferované hodnoty, priority a cíle školy, specifické prostředky a podmínky dosahování cílů, vzdělávací programy a specifika skupin žáků.
- **OBRAZY ŠKOLY OČIMA AKTÉRŮ** zachycují názory a postoje ke škole a vzdělání, reflexi a sebereflexi aktérů, potřeby a očekávání aktérů a partnerů školy (žáků, učitelů, rodičů).

¹(ewa@urs.pedf.cuni.cz) ÚVRŠ PedF UK, Myslíkova 7, 110 00 Praha 4

- **ŠKOLA VE VZTAHOVÉ SÍTI** je komponent, který zjišťuje především vztahy škola — rodiče — komunita, vztahy k jiným vzdělávacím institucím, zdrojům učení a podpůrným strukturám.
- **KULTURA ŠKOLY** zahrnuje klima školy, styl vedení lidí, soudržnost při uplatňování společných strategií, pedagogickou koncepci, definování rolí lidí ve škole, mezilidské vztahy, motivující faktory, fyzické prostředí školy a její image. Tento komponent umožňuje uvažovat o silných a slabých stránkách školy a potenciálu její vnitřní proměny.

Jaké metody a techniky jsou použity v případové studii?

V terénním výzkumu bylo využito kombinace kvantitativních a kvalitativních metod. Jejich soubor tvoří **dotazníky** — pro ředitele, vedení školy, učitele, žáky a rodiče; **rozhovory** — s ředitelem, členy vedení školy, skupinami učitelů a žáků, s reprezentanty partnerů školy (rodiče, starosta); **Q metodologie** použitá ve skupině učitelů a ve skupinách žáků; **pozorování** ve vyučovacích hodinách, mimotřídních aktivitách, při mapování fyzického prostředí a klimatu školy; **analýza dokumentace školy**: výroční zprávy, rámcový plán práce, pracovní náplně, kritéria pro osobní hodnocení, zápisy z jednání pedagogických rad, záznamy z hospitací, zpráva školní inspekce.

Konzistence souboru metod a technik je zajišťována společnými obsahovými okruhy, kategoriemi a klíčovými otázkami identickými pro různé skupiny respondentů (aktérů) a opakující se několikrát v různých podobách v jednotlivých výzkumných technikách a nástrojích.

Fáze případové studie

Časově nejnáročnější je **přípravná fáze** (v našem případě 9 měsíců). Zahrnuje teoretickou přípravu, konstrukci a oponenturu výzkumných nástrojů, vypracování rámcového scénáře, výběr školy a zajištění podmínek realizace případové studie. Výběr školy byl záměrný podle stanovených kritérií (úplná ZŠ, mimopražská, v menší lokalitě, poskytující zázemí pro pobyt výzkumného týmu, vstřícná komunikaci s výzkumným týmem). Komunikace se školou byla zahájena s velkým časovým předstihem a probíhala 4 měsíce. Škola získala předem informace o výzkumu a scénář případové studie, výzkumníci získali část dokumentace školy, což bylo mj. důležité i pro zpřesnění scénáře a podmínek realizace případové studie.

Realizační fáze probíhala 1 týden při pobytu výzkumníků v terénu. Dobrá připravenost týmu umožňuje v relativně krátkém čase sebrat všechna potřebná data a pracovat efektivně. Při realizaci případové studie je velmi důležité rychle se zorientovat v prostředí školy a navodit atmosféru vzájemné vstřícnosti mezi komunitou školy a výzkumníky. Za vhodné prostředky považujeme • informační setkání výzkumného týmu s učiteli s výzvou ke spolupráci a partnerství • představení týmu celé školní komunitě (krátká relace do školního rozhlasu), označení výzkumníků vizitkami • využívání běžných situací pro neformální rozhovory • pozitivní reagování na mimoprogramové nabídky žáků a učitelů (pozvání do výuky, do kabinetu, do školní dílny ap.) • závěrečná beseda a ocenění spolupráce. Pro práci týmu jsou důležité průběžné konzultace, vzájemná podpora, sdělování a komentování zážitků, zpřesňování postupu. Soudržnost týmu a jasné definované role jeho členů jsou neméně důležité než jeho odborná kvalifikovanost.

Fáze zpracování a interpretace výsledků případové studie vyžaduje opět delší čas. Zahrnuje několik úrovní aktivit — **technické práce** (vytvoření databáze, statistické zpracování, přepisy magnetofonových a terénních záznamů), **vyhodnocení výsledků** a souhrnná interpretace. Nejnáročnější je integrace dílčích výsledků získaných jednotlivými metodami, interpretace v rámci jednotlivých komponentů případové studie a integrace výsledků směřující k charakteristice kultury školy jako celku. Tato fáze ověřuje také soudržnost týmu a klade velké nároky na redakci výzkumné zprávy.

Výsledky případové studie

Výsledky případové studie uvedeného typu jsou reprezentativní pro daný případ, pro danou školu, nikoliv pro všechny ZŠ v ČR. Mají pro ni význam reflexe, nezřídka překvapující až šokující. Poskytují aktérům a partnerům školy různé pohledy na školu i na sebe sama. Primárně plní **diagnostickou funkci**. Případová studie tohoto typu nemá funkci intervenční nebo preskripční (na rozdíl např. od inspekční zprávy). Může však odkrýt potenciál změny, event. změnu nepřímo iniciovat. Proto považujeme za důležitou součást výzkumu prezentaci výsledků případové studie v prostředí školy. Umožní aktérům hlubší vhled do vlastní identity v kontextu života školy a rolí, které v ní plní. Výzkumníkům poskytne zpětnou vazbu k výsledkům zjištění event. k metodice případové studie. Výsledky každé případové studie dokumentují také obecnější trendy a problémy, event. je ilustrují.

V limitovaném rozsahu tohoto příspěvku můžeme jen velmi stručně prezentovat některé výsledky případové studie vztahující se ke škole, v nichž se odrážejí signály a indicie trendů proměny základní školy a jejích problémů.

Obraz dané školy

Daná škola patří k velkým (761 žáků). Usiluje o otevřenost, týmovou spolupráci a partnerský přístup k žákům a rodičům. Poskytuje bezpečné a humánní zázemí práci učitelů a žáků. Vyznačuje se atmosférou vstřícnosti, pohody a tolerance, což oceňují učitelé, žáci i rodiče. Pedagogická koncepce je založena na humánních hodnotách a demokratizačních prvcích, které se promítají do úsilí školy vytvářet participační mechanismy (např. Kolegium ředitele, školní parlament, schránku důvěry ap.) a učitelů respektovat potřeby a zájmy žáků a podporovat jejich osobnostní rozvoj. Škola má svůj vzdělávací program, v němž jsou vytvořeny podmínky pro diferenciaci obsahu výrazným podílem volitelných předmětů, uspořádaných do bloků. Volitelné předměty spolu s širokou nabídkou zájmových činností jsou jedním z pozitivně motivujících faktorů, oceňovaných žáky i rodiči. Ke kurikulárním prioritám patří komunikační dovednosti, ekologická výchova, výchova k občanství a informační výchova. Preferovaná je socializační funkce školy a příprava žáků na další vzdělávání. Programové není podporovaná soutěživost žáků a orientace na výkon. Oceňovaná je spolupráce, vzájemná komunikace a naslouchání. Běžná výuka prokazuje dosud znaky tradičního přístupu, inovativní a kooperativní metody se uplatňují výrazněji na 1. stupni. Ve stylu vedení lidí se prosazuje demokratický styl a prvky participace aktérů školy na rozhodování. Slabě je rozvinutá střední úroveň managementu školy a mechanismy týmové práce na 2. stupni. Role lidí ve škole jsou jasně definovány a uvědoměle přijímány. Činnosti s nimi spojené přesahující běžný standard jsou odměňovány. Diferencované odměňování je jedním z motivujících faktorů. Zdrojem jisté bezradnosti a zklamání učitelů jsou změny dětské a dospívající populace a jejich projevy v chování a jednání žáků ve škole. K demotivujícím faktorům se přiřazuje nezáměr rodičů o děti v rolích žáků. Rodiče si v tomto ohledu vytvářejí sice zidealizovaný obraz sebe sama, ve skutečnosti však zcela zjevně přenášejí značnou část svých zodpovědností a kompetencí právě na školu. Atraktivitu školy a pozitivní vztah aktérů posiluje významně její fyzické prostředí. Péče o ně patří k prioritám vedení školy. Vedení školy tvoří tým s účelně rozdělenými rolemi. Ředitel je charismatická osobnost s výrazně manažerskou orientací. Image školy v dané lokalitě je dobrý. Místní komunitou a rodiči je oceňována dynamičnost školy, profesní přístup, dobré vedení, zájem o žáky, příznivé klima. Dobrý obraz školy dokládá úspěšnost žáků při vstupu do středního vzdělávání, kdy jsou uspokojováni všichni absolventi ve svých aspiracích.

Závěrem uvedme několik podnětů k diskusi o možnostech využití případové studie. Spatřujeme je v následujících rovinách:

- diagnóza a sebereflexe jedné konkrétní školy

- identifikace mechanismů fungování školy jako instituce obecně
- typologicky reprezentativní zobecnění (na základě souboru případových studií podle určitých kritérií vybraných škol)
- ve výuce budoucích učitelů a manažerů jako jeden ze zdrojů poznatků o školní realitě.

Literatura

- [1] Walterová, E. a spol.: Případová studie č. 1. Výzkumná zpráva. PedF UK ÚVRŠ, duben 2001, 98 s. + 211 s. příloh